



РАДЯНСЬКА ШКОЛА

ВАЖЛИВІ ПРОБЛЕМИ ШКОЛОЗНАВСТВА

О. М. РУСЬКО,

директор Науково-дослідного інституту педагогіки УРСР, член-кореспондент Академії педагогічних наук РРФСР

Комуністична партія нашої країни творчо здійснює ленінський заповіт — глибоко вивчати науку управління. На наших очах відбуваються значні зміни в організації роботи державного апарату — зміни, в основі яких лежать принципи демократичності, економії, оперативності. Теорія управління і керівництва школами, хоч і становить невід'ємну частину педагогіки, деякою мірою теж належить до науки управління, охоплюючи, поряд з педагогічними, і важливі політичні та економічні проблеми. І перед нею нині теж постали невідкладні завдання, без глибокої наукової розробки яких немислима успішна перебудова системи народної освіти.

Довгі роки дослідженню школознавчих питань у нас в республіці не приділялось належної уваги, ними мало займались як науковці, так і практичні працівники шкіл і органів народної освіти. Про це свідчить мізерна кількість дисертацій на школознавчі теми і те, що питання керівництва й контролю в системі народної освіти нерідко розв'язувались на практиці лише в адміністративному порядку. Зрозуміло, що відставання від вимог життя однієї з важливих галузей педагогічної науки могло б стати серйозним гальмом дальшого розвитку школи в республіці.

Науково-дослідний інститут педагогіки УРСР розробив ряд заходів по широкій організації експериментально-дослідницької роботи з питань школознавства. Для система-

тичного керівництва нею створено при інституті спеціальний відділ, до планів якого включено актуальні питання управління шкільною справою — інспектування, внутрішкільного контролю і т. п. Велике місце відведено в планах відділу школознавства розробці науково обґрунтованих пропозицій щодо структури навчального року, тижня і дня в різних типах шкіл, а також опрацюванню таких тем, як розвиток сітки шкіл і зміцнення їх навчально-матеріальної бази в окремих економічних районах на 20 років та ін.

Останнім часом на допомогу працівникам шкіл і органів народної освіти видано ряд посібників з питань керівництва школами. В них розкрито такі питання школознавства, як здійснення загального обов'язкового навчання, шкільне планування, підготовка педагогічних кадрів, контроль за успішністю учнів і роботою вчителів та ін. До школознавчих досліджень залучено керівників шкіл, органів народної освіти та викладачів педвузів, які під безпосереднім керівництвом наукових працівників нашого інституту вивчають і узагальнюють передовий досвід ведення шкільної справи в областях і районах республіки.

Цікаві дослідження методів керівництва навчально-виховною роботою школи працюючої молоді провів науковий кореспондент НДІП'у Д. С. Лонський; систему роботи завуча восьмирічної школи вивчає викладач Херсонського педінституту Г. П. Катренко; у відділі школо-

знавства розроблюються питання керівництва виховним процесом у школах-інтернатах. Завершує розробку теми «Профорієнтаційна робота в школі II ступеня» старший науковий співробітник інституту О. С. Татенко, написав дисертацію на тему «Організація навчально-виховної роботи в школах продовженого дня» науковий кореспондент Б. С. Кобзар. Авторський колектив під керівництвом Є. С. Березняка і В. Г. Стіоси закінчує збірник «Інспектування школи», в якому розглядаються питання перебудови керівництва школами у світлі рішень XXII з'їзду КПРС і Закону про школу. Науковий співробітник відділу інтернатних установ К. Д. Хабарова досліджує методи керівництва навчально-виховним процесом у початкових класах шкіл-інтернатів; співробітником відділу школознавства тов. Л. М. Артамоною розроблено оригінальну методику дослідження працездатності учнів шкіл працюючої молоді у зв'язку з зміною структури навчального року, тижня і дня. У співдружності з кафедрою гігієни дітей і підлітків Київського медичного інституту ім. Богомольця дослідник розкриває деякі важливі закономірності в динаміці працездатності учнів-робітників в залежності від режиму їх дня у різні періоди навчального року.

Про досвід організації політехнічного і трудового виховання у школах Чехословаччини, Німецької Демократичної Республіки, Польщі розповідається в книзі наукового співробітника інституту В. З. Смаля. Вчителів України широко відомі також праці з питань школознавства, видані в РРФСР та інших союзних республіках, наприклад, «Руководство учебно-воспитательной работой в восьмилетней школе» під ред. М. М. Кондакова і Н. І. Соцердотова, «О руководстве политехническим обучением в восьмилетней школе» Ш. З. Гізатуліна та ряд інших.

Як бачимо, кількість наукових досліджень у галузі школознавства останнім часом помітно збільшилась. Та лишається ще незадовільною їх якість і, що найгірше, ре-

зультативність. Основний недолік багатьох теоретичних праць з школознавства — поверховість, надмірність загальних міркувань і відсутність конкретних висновків. Окремі дослідження не мають актуального звучання, в них обійдено насущні питання шкільної справи. А життя ставить перед педагогічною наукою і, зокрема, перед теорією управління й керівництва школою все нові, невідкладні завдання. Постала необхідність творчо переглянути структуру управління шкільною справою, виходячи з тих же принципів демократичності, економії й оперативності, на яких ґрунтується організація роботи радянських державних установ.

Партія намітила у найближчі десять років здійснити обов'язкову середню одинадцятирічну загальну політехнічну освіту для всіх дітей шкільного віку, а також восьмирічну для молоді, яка зайнята в народному господарстві і не має відповідної освіти з тим, щоб уже в наступне десятиріччя були охоплені 11-річною школою всі без винятку діти.

Отже, першою проблемою в галузі школознавчих досліджень є науково-організаційні основи обов'язкової середньої освіти для всіх дітей, а також загальної восьмирічної — для працюючої молоді. Друга актуальна проблема, що вимагає дальшої глибокої розробки, це створення умов для забезпечення високого рівня навчально-виховного процесу в школі з урахуванням зростаючого наукового і технічного прогресу. Третя — шляхи раціонального управління і керівництва школами й органами народної освіти.

Треба визнати, що дві перші проблеми не знайшли належного місця в перспективному плані науково-дослідної роботи з педагогічних наук в Українській РСР на 1959—1965 роки. Всі заплановані теми з школознавства стосуються, як правило, організаційних питань і висвітлюватимуть, в основному, діяльність інспекторів, керівників шкіл, шкільне планування і т. п. Цей недолік ми вже виправляємо, розуміючи, що не можна науково-педагогічні дослідження в галузі школознав-

ства звести лише до розробки питань внутрішкільного контролю та інспектування.

Оскільки можливості журнальної статті не дозволяють широко висвітлити стан і завдання дослідження усіх згаданих проблем, спинюсь лише на основних питаннях кожної з них.

* * *

Проблема здійснення середньої загальної політехнічної освіти не тільки педагогічна, а й політична, і економічна, і організаційна. Її практичне розв'язання залежить насамперед від успішного здійснення восьмирічного всеобуча. Не секрет, що й досі у нас не ліквідовано другорічництво. Частина учнів, залишаючись на другий рік у кількох класах, переростає своїх однокласників і поступово втрачає віру в свої здібності до навчання.

Відсів у школах тепер тим більш неприпустимий, що завдяки повсякденному піклуванню партії й уряду про народну освіту у нас створено всі матеріальні передумови для здійснення загального восьмирічного навчання. З року в рік збільшуються асигнування на народну освіту, розширюється будівництво шкіл, шкільних інтернатів, зростає число шкіл і груп продовженого дня, створюються, за участю громадськості, великі фонди всеобуча. А головне — значно зріс нині матеріальний рівень радянського народу. Значить, у нас не може бути випадків невідвідування дітьми школи через матеріальні нестатки. Причина його тепер тільки одна — незадовільна організаторська діяльність органів народної освіти і низький рівень в окремих школах навчально-виховного процесу.

Багато шкіл і органів народної освіти надбали цінний досвід здійснення закону про загальне обов'язкове восьмирічне навчання. Треба його узагальнити і дати нашим практикам науково обгрунтовані пропозиції й поради. Поки що ж у цьому напрямку зроблено небагато. Лише поодинокі роботи присвячені висвітленню передового досвіду

(брошура про здійснення всеобучу в Гайсинському районі, видана торік Вінницьким обласним інститутом удосконалення вчителів, окремі розділи в роботі А. Д. Бондаря «Організація навчально-виховної роботи у восьмирічній школі» та М. Ф. Бойка — «Школи Харківщини на шляху перебудови»).

Тим часом, виникло немало нових форм здійснення загального обов'язкового навчання — організація депутатських постів по всеобучу при сільських Радах депутатів трудящих, рад сприяння всеобучу при будинкоуправліннях, батьківських комітетів на підприємствах, рад пенсіонерів на допомогу школі, громадської взаємоперевірки. Ці та інші форми треба вивчити і найбільш ефективні з них зробити загальним надбанням.

Перехід від восьмирічного навчання до обов'язкової середньої загальної і політехнічної одинадцятирічної освіти та восьмирічної для працюючої молоді вимагає від школознавчих досліджень відповіді на ряд конкретних питань: Яким буде рух учнівських контингентів, мережа шкіл у районі, області, республіці? Які принципи лежать в основі побудови сітки шкіл? Якими мають бути типи шкіл та їх організаційна структура? Яке встановиться співвідношення між загальноосвітніми середніми школами і середніми спеціальними? Якою має бути структура і тривалість навчального року, учбового тижня і учбового дня? Ці актуальні питання, від успішного розв'язання яких залежить дальший розвиток системи народної освіти, потрібно розв'язати протягом 2—3 років. Треба розробити педагогічно доцільні й економічно вигідні варіанти шкільної сітки в районі, області, республіці.

Перший крок на шляху до цього — широке обговорення в педагогічній пресі перспектив розвитку сітки шкіл та їх організаційної структури. Не підлягає сумніву правильність вихідного положення заслуженого вчителя школи УРСР тов. Є. С. Березняка про те, що сітка шкіл має насамперед забезпечувати повсюдне охоплення навчанням усіх дітей і

підлітків, бути доцільною з педагогічної точки зору і раціональною з економічної. Необхідно також провести ряд розвідувальних школознавчих досліджень, щоб визначити, яка школа, з яким терміном навчання, з якою організаційною структурою та навчальним роком, тижнем і днем найбільш доцільна для того часу, коли буде здійснено загальне одинадцятирічне навчання. Треба мати на увазі, що скорочення робочого часу трудящих і перехід на п'ятиденний робочий тиждень вплине, безумовно, і на організаційну структуру школи. Вже тепер потрібно (як експеримент) запровадити в окремих школах навчання дітей з шести років, а також розв'язати питання наступності у навчально-виховній роботі з дітьми в дошкільних дитячих закладах і молодших класах загальноосвітніх шкіл.

Досвіду запровадження загальної обов'язкової середньої освіти не має жодна країна світу. Тільки в нашій країні вперше в історії людства було здійснене загальне обов'язкове навчання — спершу початкове, а потім семирічне. Це було величезною всенародною перемогою, політичною й економічною, головним здобутком культурної революції. Ця перемога й підготувала нам перехід до загальної середньої освіти.

Проблема загального обов'язкового навчання, залишаючись політичною і організаційно-економічною, все більше й більше переростає в суто педагогічну: це відчувається при здійсненні восьмирічного всеобучу і буде все більш помітним при запровадженні 11-річного обов'язкового навчання. Треба переконати у необхідності обов'язкової 11-річної середньої освіти всю молодь — саме переконати, домогтися, щоб середня освіта стала духовною потребою кожного юнака і дівчини.

* * *

Н. К. Крупська свого часу підкреслювала: «Кожний з нас розуміє, що боротьба за всеобуч є не тільки боротьба за кількість шкіл, не тільки боротьба за те, щоб усі діти були охоплені навчанням... Питання бо-

ротьби за якість школи має для нас величезне значення». Отже, здійснення загальної обов'язкової 11-річної освіти вимагає не тільки повного охоплення молоді навчанням і збереження контингентів, а й обов'язково високої якості навчання та виховання. У тих школах, де вдумливо й уміло здійснюється перебудова навчально-виховної роботи у відповідності з законом про школу, знання учнів, набуваючи практичного спрямування, поліпшуються, у дітей і молоді зростає інтерес до навчання.

Найважливішим завданням як дидактичних, так і школознавчих досліджень є розробка ефективних шляхів піднесення якості навчально-виховної діяльності школи, а також сімейного виховання, бо тільки за допомогою сім'ї, в спільній роботі з нею школа може виконати свої завдання. В цьому напрямку вже дещо зроблено — проведено ряд школознавчих, дидактичних та психологічних досліджень по виявленню найбільш ефективних методів навчання. Кандидат педагогічних наук, доцент В. І. Помагайба результати своїх експериментів висвітлив у кандидатській дисертації і в книжках: «Попередження неуспішності у навчанні грамоти», «Школа і сім'я в боротьбі за піднесення успішності учнів», а також у статтях, опублікованих в педагогічній пресі. Цінні з цього погляду праця І. З. Василенка — «Подолання неуспішності з арифметики в 1—4 класах» (1960 р.), брошура «Психологічні умови поліпшення якості уроку» (Науково-дослідний інститут психології УРСР, 1960 р.), та ряд інших. Користуються популярністю в учителів нашої республіки і роботи на цю тему московських авторів — Є. І. Перовського, М. А. Данилова, Я. К. Назарової, Н. С. Рождественського, а також книги, в яких висвітлено досвід піднесення успішності учнів у передових школах Липецької області. З інтересом зустріла педагогічна громадськість України ряд робіт з цих питань зарубіжних педагогів, зокрема, дослідження польського вченого Яна Конопницького — «Проблема невсти-

гання в навчанні». Список цей можна продовжити.

Але біда в тому, що результати наукових досліджень дуже повільно впроваджуються у практику. Тим часом відомо, що цінність наукової праці саме й полягає в широкому запровадженні її висновків у життя. Треба енергійніше використовувати досягнення педагогічної науки і передового досвіду, сміливіше братись за дослідження нових явищ у житті шкіл.

Хочеться окремо спинитися на питанні, яке вже протягом тривалого часу не сходить з сторінок педагогічної преси і хвилює педагогічну громадськість. Йдеться про так звану «процентоманію». Ніде правди діти — існує ще подекуди практика оцінки роботи вчителя і школи на основі лише середнього процента успішності, що, як відомо, давно засуджено.

Немає потреби доводити, яку велику шкоду завдає це навчанню і вихованню підростаючого покоління. Гонитва за процентами не тільки завдає удару по якості знань учнів але й створює в школі нездорову атмосферу, негативний вплив якої на виховний процес очевидний. Обов'язок органів народної освіти — рішуче припиняти всілякі спроби з боку керівників шкіл робити тиск на вчителя при оцінці успішності. Слід також вимагати від них суворо стежити, щоб жоден учитель не допускав лібералізму при оцінці знань. Це, звичайно, не знімає відповідальності з учителя: він персонально відповідає за успішність кожного свого учня, а директор школи — за всіх учнів. Цю істину необхідно нагадати, бо останнім часом дехто вимагає звільнити вчителя від такої відповідальності.

Зрозуміло, що боротьба з неуспішністю і другорічністю не легка справа. Але у нас в республіці є немало вчителів, які з року в рік забезпечують повну успішність і глибокі знання своїх учнів. Завдання школознавців — на прикладі роботи цих маяків педагогічної справи показати шляхи запобігання другорічності.

Досвід липецьких учителів ще раз

стверджує положення радянської педагогіки про те, що кожна нормальна дитина може і повинна вчитися успішно. Треба, щоб це положення постійно було в центрі уваги вчителів, керівників шкіл, усіх працівників народної освіти.

Не менш важливою є проблема керівництва розвитком здібностей, обдаровань, талантів учнів. Створення умов для цього, зокрема для розширення кола учнів, що вчаться добре й відмінно, а також обдарованих дітей, — важлива педагогічна, в тому числі й школознавча проблема. Вона зв'язана з визначенням типів шкіл, внутрішкільного розпорядку, режиму дня учня та ін. Правда, у більшості шкіл проводиться певна робота в позаурочний час, але цього, звичайно, замало.

Однією з необхідних умов успіху навчально-виховного процесу є міцна матеріальна база школи. В Програмі КПРС записано: «Партія намічає здійснити широку програму будівництва шкіл, культурно-освітніх закладів, яка цілком відповідатиме потребам виховання й освіти. Всі школи одержать хороші приміщення і перейдуть на однозмінні заняття. При всіх школах будуть створені навчальні майстерні, хімічні, фізичні та інші кабінети й лабораторії, а в сільських місцевостях також і пришкільні сільськогосподарські ділянки; на великих підприємствах — навчально-виробничі цехи для школярів. Широко застосовуватимуться в школах найновіші технічні засоби — кіно, радіо, телебачення».

Створення матеріальної бази різних типів шкіл періоду будівництва комунізму повинно здійснюватись з урахуванням дедалі зростаючого наукового і технічного прогресу, на такій інженерно-технічній основі, яка б забезпечувала її високу педагогічну ефективність і максимальну економічність. В результаті наукових досліджень потрібно розробити педагогічно-гігієнічні вимоги до проектування і будівництва шкіл, розв'язавши, як уже згадувалось, питання про їх типи і організаційну структуру; розміщення шкільних будинків, їх планування у відповід-

ності до вікових особливостей учнів, обладнання шкіл і класів, навчальних кабінетів, майстерень. Окремим важливим завданням є створення матеріальної бази для фізичного й естетичного виховання школярів, широкого використання в школі найновіших технічних засобів — кіно, радіо, телебачення і навчальних машин.

Слід також провести експериментальні школознавчі дослідження по вибору найбільш доцільних з педагогічного погляду і найбільш раціональних з гігієнічного варіантів режиму роботи різних типів шкіл. У результаті педагогічних і гігієнічних досліджень мають бути розроблені також норми навчально-трудового навантаження учнів, робочого навантаження вчителів, вихователів, класних керівників і керівників шкіл. Н. К. Крупська говорила у свій час, що потрібно все шкільне життя будувати на наукових принципах організації праці. Ці принципи повинні дати школі педагогічна наука.

Невідкладним завданням школознавчих досліджень є вивчення шляхів удосконалення керівництва школами й органами народної освіти. Більшість робіт, присвячених методам інспектування, роботи керівників окремих типів шкіл, не позбавлена значних недоліків. Так, у працях про шкільне планування, як правило, подаються лише форми планів та строки їх виконання і зовсім не розробляється питання оптимального планування роботи школи, його теорії і методики. Математичні засоби оптимального планування, які з успіхом використовуються на виробництві, в економіці (ска-

жімо, лінійне програмування) не застосовуються в школах і органах народної освіти. Не знайшли тут свого застосування і обчислювальні машини. Очевидно, причина цього в тому, що керівники шкіл не обізнані із згаданими засобами планування.

В Програмі КПРС накреслено шляхи дальшого розвитку демократичних принципів управління народним господарством, наукою і культурою. Це безпосередньо стосується й школи. В РРФСР, наприклад, в порядку експерименту в деяких школах запроваджено виборчу систему для керівників шкіл. Питання демократичних начал в управлінні системою народної освіти потрібно розробити і науковцям України. Треба глибоко вивчити й узагальнити передовий досвід районних відділів народної освіти, райпедкабінетів, що працюють на громадських засадах.

Нарешті, нам потрібно також розробити критерії об'єктивної оцінки роботи шкіл і впровадити їх в життя, чим буде усунуто той суб'єктивізм в оцінці діяльності установ народної освіти, який панує зараз у шкільній інспекції.

* *
*

Школознавство переросло тепер у самостійну галузь педагогічної науки і потребує якнайбільшої уваги від науковців і керівників наукових установ та органів народної освіти. Ми повинні поставити школознавство на рівень вимог, що їх ставить партія і держава до підготовки нової людини — будівника комуністичного суспільства.